

II. MEŞRUTİYET SONRASI OSMANLI TÜRKİYE'SİNDE POZİTİVİZM TELAKKİSİ: HÜSEYİN CAHİD VE AHMED ŞUAYB BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

**THE PERSPECTIVE OF POSITIVISM IN OTTOMAN TURKEY'S SECOND CONSTITUTIONAL
ERA: A STUDY IN THE CONTEXT OF HUSSEIN CAHID AND AHMED SHUAYB**

ADNAN İHTİYAR

Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Bingöl, Türkiye
Res. Asst., Bingöl University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and
Religious Sciences, Bingöl, Turkey

adnanihtiyar96@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6720-9106

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Types
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Received
5 Temmuz 2020	5 July 2020
Kabul Tarihi	Accepted
2 Kasım 2020	2 November 2020
Yayın Tarihi	Published
30 Aralık 2020	30 December 2020
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Aralık	December
Doi	

<https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.764341>

ATIF/CITE AS:

İhtiyar, Adnan, "II. Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Türkiye'sinde Pozitivizm Telakkisi: Hüseyin Cahid Ve Ahmed Şuayb Bağlamında Bir İnceleme" [The Perspective of Positivism in Ottoman Turkey's Second Constitutional Era: A Study in the Context of Hüseyin Cahid and Ahmed Şuayb], *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 19/2 (December 2020): s. 709-731.

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey. All rights reserved.

The Perspective of Positivism in Ottoman Turkey's Second Constitutional Era: A Study in the Context of Hüseyin Cahid and Ahmed Şuayb

Abstract

The positivism that started to spread in all European countries since the second half of the 19th century has influenced some of the Ottoman intellectuals, as in the rest of the world. Undoubtedly, there are many personal and political reasons for this situation, as well as many different reasons. However, the most important of them, in our opinion, is that some Ottoman intellectuals, who tried to follow the Western world and contact somehow with modern currents, attributed the reason for the backwardness of civilization in the last years of the Ottoman Empire to the absence of scientific mentality. Therefore, they thought that spreading the positivist philosophy was an appropriate way for the establishment of methods and approaches specific to positive sciences in their geography. In this article, we examine the influence of positivism on the Second Constitutional Era's Ottoman intellectuals in the example of Ottoman thinkers Hüseyin Cahid Yalçın and Ahmed Şuayb. It seems that these two positivist thinkers were seriously influenced by the positivist French philosopher Hippolyte Taine and shaped their intellectual mentalities around his thoughts. When we consider the intellectual activities of these two thinkers and their effects on the thought environment of later periods, it becomes obvious how important they are in terms of positivism in Ottoman Turkey's Second Constitutional Era. In this context, on the one hand we aimed to determine the extent of the influence of the Taine in the entry of positivism into the intellectual sphere in Turkey. On the other hand, by examining and comparing the positivist ideas that shape the mentalities and approaches of Hüseyin Cahid and Ahmed Şuayb, we looked for an answer to the question "why positivism?". Thus, we tried to trace the purpose behind this orientation. It should be noted here that in the previous studies on both Hüseyin Cahid and Ahmed Şuayb's positivism approaches, their positivist ideas were not specifically studied and the aim that directed their positivism perspectives was also neglected. As will be seen in this study, this situation has prevented the researchers from evaluating the ideas of both thinkers healthily. For this reason, we based the writings of *Servet-i Fünûn* to examine Hüseyin Cahid's ideas, and *Hayât ve Kitâblar* to examine the ideas of Ahmed Şuayb.

Hüseyin Cahid criticized Ernest Renan for his attitudes towards poetry and art, rejected his views, and argued that an artist should know the scienti-

fic developments of his time. Therefore, science and art are not substitutes for each other. In this context, it will be seen that it is truly a remarkable point that the thinker has provided a successful compromise perspective on the relationship between science and art. This determination shows a more important result for our subject. This result is that Hüseyin Cahid's main issue was to place a specific method of positive science in Turkey. Cahid has been heavily influenced by Taine and based on him especially in the fields of literature and aesthetics. In general, Cahid, who did not deal with the ideas of any positivist thinker other than Taine and the thinkers who supported him, did not directly refer to the thoughts of Auguste Comte. As for Ahmed Şuayb, who dealt with positivism more broadly than Hüseyin Cahid, it was seen that he had a typical positivist profile. However, both thinkers followed Taine and applied the method that followed in natural sciences to the field of morality. Determinism is the result of positivism and is at the heart of all scientific criticisms and developments in Taine's thought. This played a direct role in both Hüseyin Cahid and Ahmed Şuayb's adoption of determinism. As a result, we see that Taine had a great influence as much as Auguste Comte at least on the entry of positivism into Ottoman Turkey. Hüseyin Cahid and Ahmed Şuayb were so impressed by his thoughts that they conveyed his ideas exactly and adopted them like their own. On the other hand, we see that the main aim in preferring positivism is to compensate for the backwardness of the Ottoman Empire in terms of civilization, to gain a scientific mindset, and to place the approaches related to positive sciences. This result confirms the thesis mentioned above. It will be seen that the writings and ideas of both thinkers are the results of the search for a solution for the troubled period and the desire to bring the Ottoman Empire to the level of Western civilization.

Keywords: Philosophy, Ottoman thought, Positivism, Hüseyin Cahid Yalçın, Ahmed Şuayb, Hippolyte Taine.

II. Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Türkiye'sinde Pozitivizm Telakkisi: Hüseyin Cahid ve Ahmed Şuayb Bağlamında Bir İnceleme

Öz

XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ile beraber bütün Avrupa ülkelerinde giderek yaygınlık kazanan pozitivist düşünce, tüm dünyada olduğu gibi, Osmanlı aydınlarından bazılarını da etkilemiştir. Şüphesiz ki bu durumun kişisel ve siyasal birtakım sebeplerinin yanı sıra birçok farklı nedeni de söz konusudur. Ancak, kanaatimizce bunlardan en mühim olanı, Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla bir şekilde temas kurmaya çalışan bazı aydınların medeni-

yet bakımından geri kalmışlıklarının sebebini bilimsel zihniyete sahip olmaya bağlamalarıdır. Dolayısıyla onlar, kendi coğrafyalarında pozitif (müsbet) bilimlere özgü metot ve anlayışların yerleşmesi için pozitivist felsefeyi yaymanın uygun bir yol olduğunu düşünmüşlerdir. Bu makalede, Osmanlı mütefekkirlerinden Hüseyin Cahid Yalçın ve Ahmed Şuayb örneğinde, pozitivistizmin II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Türkiye'sinin aydınları üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu iki pozitivist düşünürün pozitivist Fransız filozofu Hippolyte Taine'den ciddi anlamda etkilendikleri ve zihin dünyalarını esas olarak onun düşünceleri etrafında şekillendirdikleri görülmektedir. Bu iki aydının gerek entelektüel faaliyeti gerekse de sonraki dönemlerin düşünce ortamı üzerindeki etkileri nazar-ı itibara alındığında, II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Türkiye'sinde pozitivistizm açısından ne denli önemli oldukları aşikâr olmaktadır. Bu bağlamda bir taraftan Taine'in, pozitivistizmin Türkiye'ye girişinde ne kadar etkili olduğunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Diğer taraftan, Hüseyin Cahid ve Ahmed Şuayb'ın zihniyet dünyası ve anlayışlarına yön veren pozitivist fikirler incelenmek ve mukayese edilmek suretiyle, temel olarak "niçin pozitivistizm?" sorusuna cevap aranmakta ve bu yönelimin arkasındaki amacın izleri sürülmeye çalışılmaktadır. Burada belirtmelidir ki, gerek Hüseyin Cahid gerekse de Ahmed Şuayb'ın pozitivistizm anlayışları ile ilgili olarak yapılan önceki çalışmalarda, onların pozitivist fikirleri özel olarak ele alınmadığı gibi onların pozitivistizm telakkilerini yönlendiren gaye de ihmal edilmiştir. Bu çalışmada görüleceği gibi, bu durum her iki düşünürün fikirlerinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesini engellemiştir. Binaenaleyh, burada Hüseyin Cahid'in fikirlerinin incelenmesi için *Servet-i Fünûn* yazıları, Ahmed Şuayb'ın fikirleri için ise *Hayât ve Kitâblar* adlı eseri esas alınmıştır.

Hüseyin Cahid, Renan'ı şiir ve sanata karşı tavırları nedeniyle tenkit ederek onun görüşlerini reddetmiş ve bir sanatkârın zamanının bilimsel gelişmelerine vakıf olması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla bilim ve sanat hiçbir şekilde birbirlerinin yerine ikame edilebilecek şeyler değildir. Bu çerçevede, düşünürümüzün bilim ve sanat ilişkisine dair başarılı bir uzlaşmacı perspektif sunmuş olması, hakikaten kayda değer bir nokta olarak karşımıza çıkacaktır. Bu tespiti konumuz bakımından daha önemli kılan sonuç, bize Cahid'in esas olarak yapmaya gayret ettiği şeyin Türkiye'de pozitif bilimlere özgü bir metot yerleştirmek olduğunu göstermesidir. Cahid, özellikle edebiyat ve estetik alanlarında Taine'den ciddi anlamda etkilenmiş ve ona dayanmıştır. Genel olarak Taine ve onu destekleyen düşünürlerin dışında hiçbir pozitivistin fikirlerine yer vermeyen düşünür, aynı şekilde Comte'un düşüncelerine de doğrudan müracaat etmemiştir. Hüseyin Cahid'e kıyasen pozitivistizmi daha geniş

bir şekilde ele alan Ahmed Şuayb'a gelince, onun tipik bir pozitivist profiline sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, her iki düşünür Taine'e uyarak ahlak alanına tabî bilimlerde izlenen yöntemi tatbik etmişlerdir. Determinizmin, pozitivizmin bir neticesi olması ve Taine'in düşüncesindeki tüm bilimsel eleştiri ve gelişmelerin temelinde bulunması hem Hüseyin Cahid hem de Ahmed Şuayb'ın determinizmi benimsemeleri noktasında doğrudan rol oynamıştır. Sonuç olarak, pozitivizmin Osmanlı Türkiye'sine girişinde Taine'in en az Comte kadar büyük bir tesiri olduğu görülmüştür. Hüseyin Cahid ve Ahmed Şuayb onun düşüncelerinin etkisinde o derece kalmışlardır ki, onun fikirlerini aynen aktarıp kendi fikirleri gibi benimsemişlerdir. Öte yandan görülüyor ki, pozitivizmin tercih edilmesindeki asıl gayenin Osmanlı'nın medeniyet bakımından geri kalmışlığını telafi etmek, bilimsel bir zihniyet kazandırmak ve müsbet bilimlere özgü anlayışları yerleştirmektir ki, bu sonuç yukarıda dile getirdiğimiz tezi doğrulamaktadır. Her iki düşünürün yazı ve fikirlerinin, yaşamış oldukları sıkıntılı dönem için çözüm arayışının ve Osmanlı'yı Batı medeniyetinin seviyesine ulaştırma isteğinin bir sonucu olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Osmanlı düşüncesi, Pozitivizm, Hüseyin Cahid Yalçın, Ahmed Şuayb, Hippolyte Taine.

Giriş

İkinci meşrutiyet döneminde, yaşanan siyasi krize paralel olarak karmaşık bir fikrî anarşi sergilenmektedir. Nitekim, basın başta olmak üzere çeşitli alanlarda meydana gelen serbestlik ile beraber, birbirinden farklı fikrî anlayışlar birdenbire ve hızlı bir şekilde yayılma olanağı bulmuştur. Bir taraftan Ziya Gökalp (ö. 1924) Türkçülük akımının başını çekerken, diğer taraftan İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946) ve İsmail Fenni Ertuğrul (ö. 1946) gibi düşünürler İslâmcılık akımının tezlerini savunmakta idiler. Bunların yanında en çok göze çarpan akım Avrupacılıktır. Zira bu akımın taraftarları, Batıcılığın bir önceki dönemlerde sahip olduğu dar anlamından kurtularak bizzat Batı'nın fikrî meseleleri üzerinde tartışmaya ve birbirlerinden ayrışmaya başlamışlardır. Geniş çerçevede Avrupacılık fikrinde buluşan ancak dar çerçevede birbirlerinden ayrışan bu telakkiler arasında, Abdullah Cevdet (ö. 1932) ile Baha Tevfik (ö. 1914) gibi mütefekkirlerin savunduğu materyalist ve anarşist anlayış ve Beşir Fuad (ö. 1887) ile arkadaşlarının benimsediği evrimci anlayış gibi fikrî akımlar zikredilebilir. Bu telakkilerden farklı olarak, pozitivist düşüncüyü ön plana çıkaran münevverler söz konusuydu. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile beraber bütün Avrupa ülkelerinde giderek yaygınlık kazanan pozitivist anlayış, tüm dünyada olduğu gibi, Osmanlı aydınlarından bazılarını da

etkilemiştir. Şüphesiz ki bu durumun kişisel ve siyasal birtakım sebeplerinin yanı sıra, birçok farklı nedeni de söz konusudur. Mesela, Osmanlı aydınlarının Batı'yı gezmeleri ve orada yaşanan gelişmeleri takip etmeleri bu nedenler arasında sayılabilir. Ancak, kanaatimizce bunlardan en mühim olanı, Batı dünyasını izlemeye ve modern akımlarla bir şekilde temas kurmaya çalışan bazı aydınların medeniyet bakımından geri kalmışlıklarının sebebinin bilimsel zihniyete sahip olmamaya bağlamalarıdır. Dolayısıyla onlar, kendi coğrafyalarında pozitif (müsbet) bilimlere özgü metot ve anlayışların yerleşmesi için, pozitivist felsefeyi yaymanın uygun bir yol olduğunu düşünmüşlerdir.¹ İşte, bu şahsiyetlerden bazıları Hüseyin Cahid Yalçın (ö. 1957) ve liseden sınıf arkadaşı Ahmed Şuayb'tır (ö. 1910). Bu iki pozitivist düşünürün, pozitivist Fransız filozofu Hippolyte Taine'den (ö. 1893) ciddi anlamda etkilendikleri ve zihin dünyalarını esas olarak onun düşünceleri etrafında şekillendirdikleri görülmektedir. Bu iki aydının gerek entelektüel faaliyeti gerekse de sonraki dönemlerin düşünce ortamı üzerindeki etkileri nazar-ı itibara alındığında, II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Türkiye'sinde pozitivism açısından ne denli önemli oldukları aşikâr olmaktadır. Bu bağlamda bir taraftan Taine'in, pozitivismin Türkiye'ye girişinde ne kadar etkili olduğunu tespit etmeye gayret edeceğiz. Diğer taraftan, Hüseyin Cahid ve Ahmed Şuayb'ın zihniyet dünyasını ve anlayışlarına yön veren pozitivist fikirleri incelemek ve mukayese etmek suretiyle, temel olarak "niçin pozitivism?" sorusuna cevap arayacak ve bu yönelimin arkasındaki amacın izlerini sürmeye çalışacağız. Dolayısıyla, bu çalışmadan genel anlamda pozitivist düşüncenin, özel anlamda ise Hüseyin Cahid ve Ahmed Şuayb'ın pozitivist düşüncelerinin sistematik bir analizinin beklenmemesi gerektiğine dikkat edilmelidir. Zira öncelikli ereğimiz, çalışmamızın başlığına dair doğru soruları sorarak bizi sonuca götüren fikirleri mercek altına almak olduğu için, araştırma sorularımızın sınırlarını aşan hususlara girmekten kaçınacağız. Esasen ilgili literatürde söz konusu düşünürlerin genel fikirlerini sistematik olarak inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Ancak burada belirtilmelidir ki, bu iki düşünürün pozitivism anlayışları ile ilgili olarak yapılan önceki çalışmalarda, onların pozitivist fikirleri özel olarak ele alınmadığı gibi, onların pozitivism telakkilerini yönlendiren gaye de ihmal edilmiştir. Aşağıda görüleceği gibi, bu durum onların fikirlerinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesini engellemiştir. Binaenaleyh, burada Hüseyin Cahid'in fikirlerinin incelenmesi için *Servet-i Fünûn* yazıları, Ahmed Şuayb'ın fikirleri için ise *Hayât ve Kitâblar* adlı eseri esas alınacaktır.

¹ İlhan Kutluer, "Pozitivism", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 335-339.

1. Hüseyin Cahid ve Pozitivist Fikirleri

İlginç bir entelektüel biyografisi olan Hüseyin Cahid, dinî hassasiyete sahip bir Osmanlı ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve ailesinin teşvi-ki ile dinî muhtevalı eserler okumuştur. Çocuk yaşta basın dünyasına giren Cahid'in on altı yaşındayken yayımladığı *Nadide* adlı ilk eserinde muhafazakâr zihin yapısının izleri görünmektedir. Pozitivist fikirlere yakınlığı ise lise yıllarında başlamıştır. Bu sırada Mekteb-i Mülkiyye-i Şahâne'de arkadaşı Ahmed Şuayb vasıtasıyla yasaklı Jön Türk yayınları ile tanışmış ve daha sonra pozitivist yayınlara yönelerek onlardan oldukça etkilenmesiyle dinî inançları sarsıntıya uğramıştır.² Cahid'in ifadesine göre, kendisini dogmatik uykusundan uyandıran genel olarak Batı, özel olarak ise Fransız düşüncesidir.³

Hüseyin Cahid, *Servet-i Fünûn* dergisindeki yazıları ile ünlenmiştir.⁴ Derginin on beşinci cildinden itibaren başlayan *Hikmet-i Bedâyie (Estetik) Dair* başlıklı yazılarında temel olarak edebiyat, şiir, sanat ve ideal ile ilgili düşüncelerini ortaya koymuştur. Sanat konusunda Taine'in sanat felsefesini açıklamaya çalışmakla birlikte, Taine'in düşüncelerini genel olarak edebiyat başta olmak üzere diğer alanlara tatbik etmiş ve pozitivistimin özellikle edebiyat yoluyla Türkiye'de yayılmasında etkili olmuştur.

Hüseyin Cahid'in, pozitivist düşünürlerin determinizme kayan fikirlerini önemseydiği görülmektedir. Ona göre gerek maddi düzeyde gerek manevi düzeyde hiçbir hadise birdenbire tesadüfen meydana gelmemektedir. Bilakis, tüm hadiseler mutlaka evvelden beri var olan birtakım sebeplerin zorunlu bir sonucu olarak vuku bulmaktadır.⁵ Hüseyin Cahid'in bu anlayışının temelde nedenselci değil, determinist olduğu açıktır. Nitekim, nedensellikte her sonucun bir sebebi olduğu ileri sürülürken, determinizmde ise buna ek olarak sebep ile sonuç arasındaki ilişkinin zorunlu olduğu iddiası söz konusudur. Determinist bir perspektife sahip olan Cahid ahlak, siyaset, edebiyat, tarih ve sanat gibi alanların bu anlayışla ele alınmasıyla birlikte ciddi değişikliklere uğradıklarının farkında olarak, tüm bu alanların ortaya çıkışlarının izah edilebilmesi için olay ve olguları birbirine bağlayan sebepler zincirinin her bir halkasının tek tek tespit edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bunlar, bir

² Ramazan Uçar, "Bir Özgürlük Tutkunu: Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikirleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/16 (Haziran 2006), 124.

³ Doğan Çetinkaya, "Hüseyin Cahit Yalçın", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, ed. Uygur Kocabaşoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 3/320.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 185.

⁵ Hüseyin Cahid Yalçın, "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Edebîyât-ı Cedîde, Menşe ve Esâsları", *Servet-i Fünûn Dergisi* 15/376 (Mayıs 1898), 183.

ırkın kendi eğilimleri ve ayırıcı özellikleri, içtimaî yapı, bilimsel ilerlemeler, coğrafi ve tabii faktörlerin etkileri ve bu etkilerin neticesinde tevellüd eden ahlak ve düşüncelerin dinî ve siyâsî yapılar üzerindeki nüfuzu gibi etkenlerdir.⁶ Buradan anlaşılıyor ki düşünürümüz, hiçbir zaman bir dönemin büyük ve önemli olaylarının her alana tesir etmemesinin mümkün olmayacağından dolayı, zorunlu olarak muhitten bağımsız izahların yapılamayacağını düşünmektedir. Ancak onun muhiti izah etmenin gerekliliği ile ilgili vurgusundaki determinist perspektif, Taine'in kendi entelektüel dünyası üzerinde bıraktığı etkiyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Nitekim, Cahid'in yukarıdaki yorumlarında esas itibarıyla Taine'in "muhit, ırk ve zaman" teorisini dayanak aldığı görülmektedir. Taine'e göre, evrensel ve kalıcı nedenler olan muhit, ırk ve zaman her yerde, her zamanda ve her koşulda söz konusudur ve aralıksız olarak çalışmaktadır. Dolayısıyla, olay ve olgular ile ilgili izahların yapılması, zorunlu olarak muhit, ırk ve zaman âmillerinin karşılıklı ilişkilerinin araştırılmasına bağlıdır. Bu bakımdan düşünür, temelde tarihi tümüyle şekillendiren bu üç hâkim faktörü "Büyük Sebepler" olarak adlandırmaktadır.⁷ Belçikalı mütefekkir Ernest Halkin (ö. 1998), Taine'in söz konusu yaklaşımının psikolojik determinizm temelli bir açıklama tarzı olduğuna işaret etmektedir.⁸

Hüseyin Cahid, Osmanlı'da birtakım sebeplerin zorunlu bir sonucu olarak yeni içtimaî yapı, ahlak ve düşüncelerin ortaya çıkmasıyla bir zamanlar teşekkül eden hikmet, ilim ve medeniyetin bayrağının bugün artık Avrupa'nın eline geçtiğinin bilincindedir. Ona göre bu bağlamda yapılması gereken, Batı'daki münevvir düşünceleri almak ve yalnızca bu şekilde yeni bir içtimaî yapının ortaya çıkmasını sağlamaktır.⁹ Öyle görünüyor ki, efkâr-ı münevvere ile burada aynı zamanda Taine'in pozitivist anlayışının etrafında şekillenen düşünceler de kastedilmektedir.

Hüseyin Cahid'e göre, her ne kadar bilimsel ilerlemeyi sağlamak için Dârülfünûn'un açılması ve Batılı düşünürlere ait bazı eserlerin tercüme edilmesi gibi birtakım girişimlerde bulunulması fikirlerde bir açılma gösteriyor olsa da, atılan adımlar yeterli değildir. Çünkü, esasen baştan beri farklı engeller ile kuşatılan bu adımlar atılırken, "Batı'dan sadece iyi olanı alıp gerisini bırakalım" şeklinde zahiren haklı ama aslında menfi bir anlayış çizgisi takip

⁶ Yalçın, "Hikmet-i Bedâ'iyie Dâir: Edebiyât-ı Cedîde, Menş'e ve Esâsları", 183.

⁷ Hippolyte Taine, *History of English Literature* (London: Chatto & Windus, 1920), 1/12.

⁸ Ernest Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediylıdız (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 12.

⁹ Yalçın, "Hikmet-i Bedâ'iyie Dâir: Edebiyât-ı Cedîde, Menş'e ve Esâsları", 183.

edilmekteydi. Bu sebeptendir ki, faydalı sonuçlar elde edilememiştir.¹⁰ Aslında, yukarıdaki ifade ile İslâmcılara işaret etmek amaçlanmıştır. Nitekim İslâmcılar, Batı'nın Osmanlı'dan ileride olduğunu kabul etmekle birlikte, Batı'nın sadece bilim ve tekniğinin alınması ve gerisinin bırakılması gerektiğini savunmuşlardır. Buna karşılık Hüseyin Cahid'in bu yaklaşımı reddederek tamamen batılılaşmaktan yana bir tavır ortaya koymuş olduğu anlaşılmaktadır. Hilmi Ziya Ülken'e (ö. 1974) göre, burada özel anlamda Ahmed Midhat Efendi (ö. 1912) ve Muallim Nâci (ö. 1893) kastedilmiştir.¹¹

Mütefekkirimiz, İslâmcıların Batı taklitçiliği ithamları karşısında kendi esaslı düşüncesini müdafaa etme gereğini hissetmiş olmalıdır ki, özellikle yapmaya çalıştıkları şeyin Avrupa'yı doğrudan doğruya taklit değil, bilakis Avrupa'dan genelgeçer, evrensel ve bilimsel temelleri alarak onları milli bir ürün haline getirmek olduğunun altını çizmektedir. Zira, direkt olarak taklidin olumlu bir netice sağlamayacağı aşikâr olduğundan dolayı, Batılı düşünürlerin ne suretle hareket ettiklerinde muvaffak olabildiklerine bakarak bilimdeki modern ilerlemelerin yolunu izlemek gerekmektedir.¹²

Hüseyin Cahid, Hikmet-i Bedâyi yazılarından dokuzuncu yazısında ideal konusunu ele alırken, bu kavrama Türkçe bir mukabil bulma noktasında zorluk yaşadığını ve onu karşılamak için kullanılan *Hüsn-ü mücerred* ile *Bedâ-i hayâliye* gibi ıstıhlardan ziyade, geçici olarak *Gâye-i hayâlî* karşılığını tercih ettiğini belirtmektedir. Cahid'in, ideal kavramını sanat bağlamında Taine'e dayanarak nispeten pozitivist bir yaklaşımla tartıştığı söylenebilir. Ona göre bir sanat eserinin gayesi, bir şeyin hakikattekinden daha açık bir surette gösterilmesidir. Bir eser, ancak bu gayeyi gerçekleştirebildiği kadar mükemmeldir. Onun için sanatkâr, o şey hakkında zihninde bir suret veya fikir edinerek bu surete veya fikre göre hakikî şeyleri dönüştürmekte ve böylece dönüşen şey o sanatkâra göre ideali göstermiş olmaktadır. Demek ki sanatkâr, hakikî şeyleri daha kıymetli kılmak için o şeylerin kısımları arasındaki tabii ilişkileri değiştirdiğinde, o hakikî olan şeyler hakikî bir halden hayâlî bir hale geçmiş olur.¹³ Burada anlamlı olan soru şudur: Sanatkârların eserlerine intiba ettirdikleri bu suretlere kıyasen, daha üstün olanı var mıdır? Daha genel bir ifadeyle, her şeyin bir en yetkin ideali var mıdır ki bunun dışında kalanları nakıs kabul edelim? Cahid'e göre bu sorunun cevabı kesinlikle olumsuzdur.

¹⁰ Yalçın, "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Edebiyât-ı Cedîde, Menşe ve Esâsları", 185-186.

¹¹ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 190.

¹² Yalçın, "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Edebiyât-ı Cedîde, Menşe ve Esâsları", 186.

¹³ Hüseyin Cahid Yalçın, "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Gâye-i Hayâlî – Idéal", *Servet-i Fünûn Dergisi* 15/382 (Haziran 1898), 282-283.

Hüseyin Cahid, bir şey sanatkârın fikrine mutabık olmakla ideal mertebesine yükseliyorsa, esasen bu fikrin reelde bir öneminin kalmayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla, ideal aslında sanatkârın tercihine bağlıdır. Sanatkâr, zevki neye meylederse, onu almakta ve muhtelif suretlerle tasvir etmektedir. Sanat tarihinde birçok örnekte olduğu gibi, farklı ırklara mensup ve farklı eğitim alan sanatkârlar, aynı şeyden farklı şekilde etkilenmekte, onun hakkında farklı fikirler edinmekte ve onu farklı suretlerde ortaya koymaktadırlar. Sonuçta Cahid'in, gâye-i hayâlîyi sanatkârdan sanatkâra değişen bir nokta olarak kabul etmek suretiyle onu sübjektif bir zemine oturtturarak reelin çerçevesinde açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Ona göre, bir sanat eseri sanatkârın güdüleri, duyguları, düşünceleri, âdetleri, hayatı ve genel olarak muhitini ilgilendirdiği için, bu âmillerin zorunlu olarak tetkik edilmesi ve bunların göz önünde bulundurulduğu bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Nitekim, hayatta birtakım hal ve teessürler, insanın fıtratını etkileyerek eylem ve hareketlerini belli bir biçimde tayin etmektedir.¹⁴ Bu bakış açısı yukarıda değindiğimiz Cahid'in, bilimlerin ortaya çıkış sebeplerinin izah edilebilmesi için olay ve olguları birbirine bağlayan sebepler zincirinin tek tek tespit edilmesi gerektiği ile ilgili tutumunu bize anımsatmaktadır. Düşünürümüz tıpkı bunun gibi, sanatkârların ortaya koydukları eserler ile ilgili doğru izahların yapılabilmesi için de bu yaklaşımın esas olarak alınması ve uygulanması gerektiğini düşünmektedir. Kısaca, idealizme de bir tepki barındıran bu satırlarda, ideal ile reel arasındaki münasebet Taine'in düşünceleri etrafında ele alınmıştır. Zaten bundan daha önceki yazılarında klasik sanat teorilerinin güzeli koşulsuz ele almalarını tenkit eden mütefekkir, bunların aksine olarak Taine'in ilk defa sanatın ırk, tarih ve coğrafya gibi belirli koşullar içinde incelenmesi gerektiğini göstermesini takdire şayan görmüş ve bu bağlamda onun sanat metafiziği yerine sanat ilmi yapmayı amaçladığını belirtmişti.¹⁵

Hüseyin Cahid'de önem arz eden bir diğer husus, o zamanda tabiiyatta ve hususen biyolojide kullanılan özelliklerin bağlılığı ilkesini (The Principle of the subordination of characters)¹⁶ değerler gibi manevî ilimlere ve ahlaka uygulamasıdır. Bu yöntemle çözümü aranan problem şöyle ifade edilebilir:

¹⁴ Yalçın, "Hikmet-i Bedâ'iyê Dâir: Gâye-i Hayâlî - İdeâl", 283.

¹⁵ Hüseyin Cahid Yalçın, "Hikmet-i Bedâ'iyê Dâir: Hikmet-i Bedâ'iyê, Hüsün", *Servet-i Fünûn Dergisi* 15/371 (Nisan 1898), 106.

¹⁶ Hüseyin Cahid'in aktardığı Fransızca şekliyle: "Principe de la subordination des caractères". Bu prensip hakkında detaylı bilgi için bk. Toby Appel, *The Cuvier-Geoffrey Debate* (New York: Oxford University Press, 1987), 33. Bu eserde söz konusu ilke, 1830 yılında iki Fransız doğa tarihçisi Georges Cuvier (ö. 1832) ile Étienne Geoffroy Saint-Hilaire (ö. 1844) arasında gerçekleşen ve bilhassa Fransa'nın bilim tarihinde önemli bir yer tutan bilimsel tartışma bağlamında ele alınmıştır.

İki vasıf arasından birinin diğerinden daha mühim olduğu nasıl bilinebilir? Bu prensip, temelde pozitivizm ile natüralizm arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Aşağıda görüleceği üzere, ahlakın temelde zooloji ve botanikte tatbik edilen böyle bir yöntem ile ele alınması, bizce ahlakın basite indirgenmesi anlamına geleceği için tartışmaya açık bir düşüncedir. Ancak burada bu düşüncenin felsefî eleştirisini yapmak, araştırma sorumuzun sınırlarını aşacağından dolayı, başka bir araştırmanın konusu olarak ele alınmalıdır.

Bu ilkeye göre, bitki ve hayvanlarda bazı özelliklerin diğerlerinden daha mühim olduğu görülür. Bu mühim olan özellikler, kendilerini mahvetmeye veya değiştirmeye çalışan birtakım iç ve dış koşullara karşı diğer özelliklerden daha çok direnecek bir güce sahip olduklarından ötürü, esas itibarıyla en az evrilmiş olanlardır. Örneğin, insan gibi memeli canlılardan olan yarasanın organlarını incelten ve ellerini kanata çeviren güç, yavrusunu beslemeye mahsus olan organını etkileyememiştir. İnsanın ve yarasanın organlarını birbirlerinden farklı bulduran güçler, bunların memeli olmaları ve yavrularını emzirerek beslemeleri özelliklerine ne mahvetmek ne de değiştirmek suretiyle etki edebilmiştir. Buna binaen, bir özellik ne kadar az evrilmiş – dolayısıyla ne kadar çok mühim – ise, o kadar az evrilmiş ve çok mühim birtakım vasıfların daha varlığını gerektirir. Mesela, yine yarasanın kanadı az mühim bir özellik olduğu için, genel bünye üzerinde etkisiz kalan az mühim birtakım vasıfları meydana getirir. Fakat yarasanın, yavrusunu besleme organı çok mühim bir özellik olduğu için, bünyenin temel unsurlarını etkileyen çok mühim birtakım vasıfları meydana getirir. İlki, canlının unsurlarının tertip şekli ile ilgili olup yüzeysel ve dışsaldırlar. Diğerisi ise, canlının unsurları kısmına ait olup temel ve derindirler. O nedenle de mertebeler zincirinde yüksek bir mertebeye sahiptirler.¹⁷

Bitki ve hayvanların bünyelerini açıklamaya yönelik olan bu teorinin temel ilkelerini manevî ilimlere uygulayan Cahid'e göre, kevnî hadiseler insan üzerinde etki etmekle onda görülmeyen düşünce ve duyguların farklı tabakalarını farklı nispetlerle değiştirir ve zaman bizdeki manevî tabakaları yontarak meydana getirir. İlk tabakada yer alan değerlerin en bariz örnekleri nezaket, latifeler, tabirler, kıyafetler ve yaşam tarzı ile ilgili olup insanın en çok yüzeysel ve en çok dönüşen vasıflarını teşkil etmektedirler. Bunların kalkmaları için birkaç yıl yeterlidir. Bu tabakanın altında yer alan daha güçlü olan tabakadaki

¹⁷ Yalçın, "Hikmet-i Bedâ'iyie Dâir: Gâye-i Hayâlî – Idéal", 283-284.

vasıflar bütün bir nesil boyunca devam eder.¹⁸ Bunun altındaki daha derin tabaka ise, birkaç yüzyıl sürmektedir. Buna örnek olarak 1789 Fransız ihtilali verilebilir. Ne var ki, bir millet uzun süreler içinde birçok yenileşmeden geçmekle beraber kendini terkip eden ve asıl mayayı meydana getiren özelliğin devamıyla kendisine özgü olan manevi simayı saklar. Bu tabaka asli olup tarihin silebildiği tabakaların altında temel olarak durur. Milletlerin meydana çıktıklarından beri, kendilerinde koşulların tesir edemediği birtakım içgüdü ve kabiliyetler görülür. İşte eskiden bugüne kadar nesilden nesle geçen bu vasıflar değişmez.¹⁹ Ahlakla gelince, hırs, açgözlülük, aşk ve cömertlik gibi vasıflar birer kuvvettir. Bu kuvvetler iki türlü ele alınır. Ya başka birtakım kuvvetlerle olan ilişkisine bakılır. Bu durumda, bir kuvvet diğerlerine karşı ne kadar direnirse, o kadar mühimdir. Ya da kendi kendisi ile olan ilişkisine bakılır. Bu durumda ise, bir kuvvet devamı süresince kendisini mahvetmeye değil, geliştirmeye yönelme gösterirse, gösterdiği gelişim kadar mühimdir.²⁰ Zira Taine'in etkisinin iyice belirginleştiği bu satırlarda, Cahid açıkça determinist bir tavır sergilemektedir. Taine'e göre ırk, insanların yaratılıştan gelen fitrî yeteneklerinin yanı sıra irsî eğilimlerinin bir toplamından ibarettir.²¹

Hüseyin Cahid'in *Servet-i Fünûn* yazılarında tartıştığı en önemli meselelerden biri de, sanat ve şiirin bilim ile ilişkisi meselesidir. Düşünürün bu konudaki ifadelerinden anlaşılmalıdır ki, çevresinde kimileri, özellikle makine alanında kaydedilen teknik ilerlemelerin sanatın geleceğini olumsuz yönde etkileyeceği itirazında bulunmaktadır. Ona göre, makinelerde insanın beğendiği şey aslında onun hayalinde bir canlılık hissi uyandırmasıdır. Bir makine, kendisini hareket ettiren dış gücü ne kadar az gösterir ve kendisi bir canlıya ne kadar çok benzerse, estetik bakımından o kadar güzel olmaktadır. Dolayısıyla, el sanatlarının gelişmesi ile estetiğin uzlaşımı, makinelerin canlılara benzemeye gittikçe yaklaşmasına bağlıdır. Genellikle makineler, tasarruf ve kolaylık sağlamak için, canlılara benzetilmeye çalışılmakta ve bu durum, makine dünyasının ilerlemesiyle daha da artacak görünmektedir. Bu bağlamda, makinelerin kendilerine has bir güzellikleri vardır. Makinelerin bir kısmı zaten güzel, bir kısmı da gittikçe güzelleşmeye meyilli olduğu için, bunlar esas sanat olan güzelliği kaldıracak birer sebep teşkil etmemektedirler. Ancak Cahid bu düşüncelerinden, makinelerin resim veya heykeltıraşlık sanatına konu

¹⁸ Yalçın, "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Gâye-i Hayâlî – Idéal", 284.

¹⁹ Hüseyin Cahid Yalçın, "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Gâye-i Hayâlî – Idéal: Geçen Nüshadan Mâba'd", *Servet-i Fünûn Dergisi* 15/383 (Temmuz 1898), 294.

²⁰ Hüseyin Cahid Yalçın, "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Gâye-i Hayâlî 2", *Servet-i Fünûn Dergisi* 15/385 (Temmuz 1898), 331.

²¹ Celâl Nûrî, "İrk", *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası* 2/26 (Nisan 1917), 5.

olmaya şayan birer güzellik eseri olabileceğini savunduğunun anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.²²

Şiirin bilim ile ilişkisine gelince, Cahid burada aynı zamanda sanatkârlık için birinci derecede gerekli olan hayali de ele almakta ve insanlığı yavaş yavaş hükmü altına alan bilimsel düşüncenin kökleşmesinin hayali yok edeceğini ileri süren bazı düşünürlere cevap vermektedir. Ona göre, şiir ve hayal ile bilim arasında gösterilmek istenilen zıtlık oldukça yüzeysel olup iki alanın ayrı ayrı incelenmeye alınmalarından kaynaklanmaktadır. Zira, şiir de bilim gibi tabiatın bir açıklamasından ibarettir. Ama bilimin açıklamaları hiçbir zaman şiirinkilerin yerini tutamamaktadır. Bilim, insanda yalnız belirli bir kuvvete hitap ettiği halde, şiir insanın bütün mevcudiyetine hâkimdir. Bilim adamları, inceledikleri şeylerden kendi şahıslarını tecrit ederek objektif sonuçlar elde etmek için çaba harcamaktadırlar. Oysa sadece görülen şeyde değil, gören gözde de bir değer vardır. Yine bilim adamları, sorulara cevap vermek için çalışırken, şairler ise soru sormaktadırlar. Kaldı ki, bilimi aşan şeyler hakkında şiir söz sahibi olabilmektedir. Hatta bazı şiirler, bilimin bir gün keşfedeceği birtakım hakikatleri önceden gösterebilmekte ve de tarihte yaşanan birtakım olayların ortaya çıkışının arkasındaki derin sebepleri verebilmektedir. Dolayısıyla, sanat ve şiir asla boş hayallerden ibaret değildir. Her ne kadar XIX. yüzyıl bilimin asrı olsa bile, Laplace'ların (ö. 1827) ve Darwin'lerin (ö. 1882) çıkması, Hugo'ların (ö. 1885) ve Lamartine'lerin (ö. 1869) yetişmesine engel olmamıştır.²³ Sonuçta Cahid, bilimde esasen sanat ve şiir adına endişe verici hiçbir şeyin söz konusu olmadığını ve bunların hiçbir zaman birbirlerinin yerine ikame edilemeyecekleri gibi, araştırma ile hayalin de birbirinin yerini tutamayacaklarını belirtmektedir. Cahid'in, şiir ve bilimi birbirini tamamlayan iki alan olarak sunmasına karşın, şiiri daha ön planda tuttuğu ve bazen ifadelerinde ona aşırı bir anlam yüklediği görülebilmektedir.

Hüseyin Cahid'de şiir ve sanatın bilim ile ilişkisi bağlamında değinmek istediğimiz son husus, Hilmi Ziya Ülken'in konuya ilişkin yanlış yorumudur. Nitekim Hilmi Ziya, Ernest Renan'ın (ö. 1892) şiir ve sanatın geleceği ile ilgili düşüncelerine değinilen yazıda Cahid'in, bilimin gelişmesinin sanata da gelişme kazandıracığı şeklindeki Renan'ın iyimser görüşünü kabul ettiğini dile getirmektedir.²⁴ Bu yorum, günümüz araştırmalarında da aktarılmak suretiy-

²² Hüseyin Cahid Yalçın, "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Sanat ve Şiirin İstikbâli 2", *Servet-i Fünûn Dergisi* 16/395 (Eylül 1898), 75-76.

²³ Yalçın, "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Sanat ve Şiirin İstikbâli 2", 76-78.

²⁴ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 195-196.

le devam ettirilmişştir.²⁵ Hâlbuki bu ifadeler, ilgili yazıda yer alan Renan'ın görüşleri ve Cahid'in ona karşı tavrıyla uyuşmamaktadır. Renan'a göre, bilimin zamanla gelişmesiyle sanatın temel konusu olan güzellik, dolayısıyla sanat ve resim de ortadan kalkacaktır. İnsanlar yarı çıplak bir halde gezmeyi bıraktıkları anda, heykeltıraşlık bitmiştir. Aynı şekilde kahramanlık devirleri geçince, şiirde destan yazılmayacaktır. Bunlar, eski sanatlardan oldukları halde ortadan kalkıyorsa, XIX. yüzyılın sanatı sayılan müzik de bir gün bitecektir. Cahid ise, Renan'ın söz konusu iddialarına karşı çıkararak onu şiddetle eleştirmektedir. Eskiden beri bitmiş olan heykeltıraşlık sanatının durumuyla bugününün biliminin ne ilişkisi olabilir ki diye hayretle ona soru yöneltmekte ve bilimsel ilerlemelerin heykeltıraşlığı ortadan kaldırması şöyle dursun, belki bir gün onu yeniden ihya edeceğini ısrarla savunmaktadır.²⁶ Kısaca, ona göre Antik Yunan'dan beri tarih boyunca bilimin gelişmesiyle güzellik ve sanat da gelişmiş ve hiçbir zaman biri diğerini ortadan kaldırmamıştır.

Özet olarak, Avrupa'yı doğrudan doğruya taklit etmenin değil, bilakis Avrupa'dan genelgeçer, evrensel ve bilimsel temelleri alarak onları milli bir ürün haline getirmenin altını çizip "efkâr-ı münevvere" olarak pozitivist düşüncenin gerekliliğini vurgulayan Cahid, determinist perspektifi benimsemektedir. Onun muhiti izah etmenin gerekliliği ile ilgili vurgusundaki determinist perspektif, Taine'in kendi entelektüel dünyası üzerinde bıraktığı etkiyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Düşünürümüz, doğa bilimlerinde uygulanan yöntemi indirgemeci bir tavrıyla ahlak başta olmak üzere beşerî bilimlerde uygulayarak pozitivist filozofları izlerken, bilim ve sanatın hiçbir şekilde birbirinin yerine ikame edilemeyeceklerini savunarak onların çoğundan ayrılmaktadır. Burada oldukça önem arz eden husus, onun sanat konusu bağlamında ideal kavramını Taine'e dayanarak nispeten pozitivist ve determinist bir yaklaşımla tartışmasıdır. Nitekim mütefekkir, sanatkârların ortaya koydukları eserler ile ilgili doğru izahların yapılabilmesi için bu yaklaşımın esas olarak alınması ve uygulanması gerektiğini düşünmekte ve ideal ile reel arasındaki münasebeti Taine'in düşünceleri etrafında ele almaktadır. Şiir ve hayal ile bilim arasında herhangi bir zıtlığın söz konusu olmadığını dile getiren Cahid'in şiir ile bilimin ilişkisini savunurken zorlanmamasında, yine pozitivist anlayışı özellikle edebiyat yoluyla yayan Taine'in etkisinin olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

²⁵ Örnek olarak bk. Emel Koç, "Klasik Materyalizm ve Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Yansımaları", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (Kasım 2009), 92.

²⁶ Hüseyin Cahid Yalçın, "Hikmet-i Bedâ'îye Dâir: Sanat ve Şiirin İstikbâli", *Servet-i Fünûn Dergisi* 16/394 (Eylül 1898), 53-54.

2. Ahmed Şuayb ve Pozitivist Fikirleri

Dinî meselelere pek ilgi duymayan Edebiyât-ı Cedîde topluluğunun en önemli temsilcisi olan Ahmed Şuayb, Servet-i Fünûn neslinin en kuvvetli felsefecisi ve tenkitçisi olarak kabul edilmektedir.²⁷ Oldukça genç bir yaşta hayata gözlerini yummasına rağmen üretken bir yazar olan Şuayb'ın pozitivizm ile tam olarak nasıl tanıştığına dair bilgiler kaynaklarda bulunmamaktadır. Düşünür, pozitivizmin temel düşüncelerini tenkitsiz bir şekilde benimsemiştir. Bu çerçevede, her ne kadar onun yazarlık hayatı süresince sadece Batılı tenkit anlayışını Türkiye'ye getirmeye çalıştığı dile getirilse de²⁸, aşağıda görüleceği üzere bu kanaate katılmamız mümkün görünmemektedir. Nitekim düşünürümüz, Osmanlı Türkiye'sinde pozitivist hareketin yayılması için ehemmiyetli katkılarda bulunmuştur.

Ahmed Şuayb, Türkiye'de pozitivizm hakkında telif edilen ilk kitap olarak kabul edilen *Hayât ve Kitâblar* adlı eserinde²⁹ benimsediği pozitivist paradigmayı temel yönleriyle ortaya koymaktadır. Onun 1910 yılında ölümünden sonra kitabının 1913 yılında ikinci defa basılması, esere verilen önemi göstermektedir. Bu eserde dikkat çeken nokta, geniş bir şekilde üzerinde durulan filozof Taine'dir. Hilmi Ziya Ülken, Taine'in Şuayb tarafından tenkit edildiğini ifade etmekle birlikte³⁰, aşağıda ortaya konulacağı üzere mütefekkir kendi prensiplerinde hiçbir şekilde Taine'i reddetmemektedir. Bu eserde konumuz bağlamında ele alınan temel noktalar şunlardır: Pozitivizmin kökleri, pozitif düşünme biçimi, üç hal yasası, pozitivizmin bilimler tasnifi, pozitivizmin metafiziğe karşı yaklaşımı, pozitivizmde ahlakın yeri, pozitivizmin determinizm ile ilişkisi, pozitivizmin nominalizm ile ilişkisi, Taine'in insan hakkındaki fikirleri ve insanın tabiat ile ilişkisi. Şuayb, sanat konusunda Taine'in düşüncelerini neredeyse aynen benimsemektedir. Söz konusu fikirler, önceki sayfalarda ele alındığı için burada tekrardan kaçınılacaktır.

Ahmed Şuayb'ın eserine ilk bakıldığında, eserde kullanılan yüksek ilmî dilin kendini hemen belli ettiği ve pozitivizmin yazar tarafından arkadaşı Hüseyin Cahid'den daha geniş bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Şuayb; Ernest Renan, Stuart Mill (ö. 1873) ve Herbert Spencer (ö. 1903) gibi entelektüel kalibresi yüksek düşünürleri etkisi altına alan pozitivizmin, evrim düşünceleri ile mümtezic, adeta onun bir diğer şekli olduğunu ifade etmektedir. Onun,

²⁷ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 201.

²⁸ Abdullah Uçman, "Ahmed Şuayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 138.

²⁹ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 342.

³⁰ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 202.

pozitivizmin kurucusu Auguste Comte'un (ö. 1857) kişiliğine yönelik uzun ve övgü dolu sözlerinden Comte'a olan hayranlığı açıkça anlaşılmaktadır.³¹ Ona göre, Comte'un en büyük öğrencilerinden biri olan ve zihninde pozitivist düşünceleri Condillac (ö. 1780), Spinoza (ö. 1677) ve Hegel'in (ö. 1831) teorilerinin bazı tesirleri ile birleştiren Taine'in en temel düşüncesi, tabiat ilimlerinde³² izlenen yöntemi ahlak ilimlerine tatbik etmektir.³³ Yukarıda Hüseyin Cahid tarafından da benimsendiğini gördüğümüz bu yöntemin esas itibariyle fikir babası Comte'tur.

Pozitivist felsefenin adını temelindeki müsbet yöntemden aldığını belirten Şuayb'a göre, biri pozitif diğeri spekülâtif olmak üzere iki düşünme biçiminden söz edilebilmektedir. Yalnızca soyut hakikatleri içine alan spekülâtif düşünme biçiminde, sadece soyut çözümlemelere yer verilip tecrübenin verileri göz ardı edilmekte ve yargı hayalî bir varlık üzerine dayanmaktadır. Hem soyut olan hem de soyut olmayan hakikatleri içine alan pozitif düşünme biçiminde ise, tecrübe esas alınıp bir hakikatin doğruluğu ancak tecrübe uygulandıktan sonra kabul edilmekte ve yargı hakikî bir varlık üzerine dayanmaktadır. Pozitif düşünme biçimini temel olarak kabul eden pozitivism, doğru bilimsel yöntemin yalnızca gözlem olduğunu ve ancak tecrübe ile bilimsel hakikatlere ulaşılabilirliğini savunmaktadır.³⁴ Kısaca, pozitivismin yönteme ilişkin temel önermesi şöyle ifade edilebilir: Tecrübenin dışında hiçbir şey kesin olarak bilinemez ve hiçbir bilgiye güvenilemez.

Pozitivist felsefenin köklerini tespit etmeye çalışan Şuayb, Batı'nın Ortodoksi ve spiritüalist kimliğinden sıyrılıp rasyonalizme yönelmesinden sonra artık yavaş yavaş pozitivism'e doğru kaymaya başladığını dile getirmektedir. Birdenbire vuku bulmayan bu durumun düşünsel anlamda zeminini hazırlayan birçok gelişme olmuştur. Misâlen, Bacon'ın (ö. 1626) Aristotelesçi mantığa yönelttiği eleştiriler ve onun yerine ortaya koyduğu yeni mantık anlayışı pozitivismin temellerini oluştururken, Kant'ın (ö. 1804) metafizik ve varlık ile ilgili düşünceleri pozitivism'e ilham kaynağı olmuştur.³⁵ Öyle anlaşılıyor ki, Şuayb'a göre Batı'nın, özellikle Rönesans dönemi başta olmak üzere tarihi seyri boyunca geçirdiği fikrî gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, sürecin yönü itibariyle pozitivism'in ortaya çıkışının tabii olduğu söylenebilir.

³¹ İlgili ifadeler için bk. Ahmed Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, (İstanbul: Matbaa-i Hukûkiyye, 1913), 133.

³² Hüseyin Cahid ve Ahmed Şuayb'ın, "ilim" kelimesini dar anlamıyla değil, bugün "bilim" olarak ifade ettiğimiz "science" kelimesinin karşılığında kullandıklarına dikkat edilmelidir.

³³ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 132-134.

³⁴ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 135.

³⁵ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 136-137.

Nitekim bu durum, esasen Comte tarafından düşünce tarihinin deterministik bir evrim yasası olarak tasarlanan üç hal yasasında ortaya konulmuştur. Söz konusu yasaya göre, düşünce tarihinin devirleri izlendiğinde, insanın her zaman bilimsel kurallara doğru eğilim gösterdiği fark edilmektedir. Dolayısıyla, pozitif düşüncelerin gelişmesi düşünsel olgunluğun son noktasıdır.

Üç hal kanunu, insanlığın fikrî evrimini tamamladığı üç temel devreden oluşmaktadır. En uzun devre olan teolojik devrede insan, tabii eğilimleri gereği olayların sebeplerini anlamak istemekle birlikte, düşünme yeteneği ve hayal kurma gücü henüz yeterince gelişmediğinden olayları tabiatüstü kuvvetlerle nitelenen birtakım varlıklara dayandırmakta ve tıpkı hayvanlarda olduğu gibi, olayları birer birer dikkate alıp aralarındaki ilişkiyi düşünememekteydi. Öncekinden daha kısa bir devre olan metafizik devrede insan, olayların sebeplerini soyut mefhumlara yüklemeye geçmiştir. Üçüncü ve son devre olan pozitif devrede ise, olayların ardındaki bilimsel kanunları keşfetmeye yönelmiş ve onların bozulmaz bir kanun dâhilinde zincir gibi birbirini ardından gittiğini anlamıştır. Tüm bunlarla beraber, yukarıdaki devrelerden geçiş bütün bilimler için aynı zamanda meydana gelmemiştir.³⁶ Aslında, Ahmed Şuayb tarafından aynen benimsenen bu determinist tutumun altında ilerleme ilkesinin yattığı görülebilmektedir.

Pozitivizmin en esaslı ve eksen noktalarından biri, insana dair bakış açısidir. Bu bakış açısının üç farklı tezahürü bulunmakla beraber, bu tezahürler esas itibariyle pozitivizmin kendi sistemi içerisinde bir bütünlük arz etmektedir. Bunlar:

- a. Tabiatın ayrı zannedilen insanı tabiatın sinesine terk etmek.
- b. Beşerî bilimleri tabii bilimlere tabi tutmak.
- c. Tabii bilimlerde izlenen yöntemi ahlak alanına tatbik etmek.

Her biri farklı bir probleme çözüm sunmak üzere ortaya konulan bu yaklaşımlar, aynı amaçta birleşmektedirler. Bu amaç, bir varsayımdan ibaret olan metafiziğe başvurmadan zamanın fikrî temayüllerine münasip, temel kaide-leri sabit olan ama yine bilim gibi derece derece bir evrime bağlı bir sistem ortaya koymaktır.

Ahmed Şuayb'a göre, bu amaca erişmek için pozitivizmin attığı adımlar üç maddede toplanabilir. Bunlar sırasıyla; metafizik enkazı bütünüyle ortadan kaldırmak, bilimi metafizik bağlarından kurtarmak ve tüm bilimleri kesin

³⁶ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 138-140.

olarak muayyen bir şekil dâhilinde birleştirmektir. Düşünürümüz, varsayımın bilimsel araştırmalar için olan ehemmiyetinin altını çizmektedir. Ancak ona göre, hakikat elde edildiğinde bu varsayımın hemen ortadan kalkması gerekmektedir. Hâlbuki, kaideleri dahi varsayımdan ibaret olan metafiziğin faraziyeleri, sürekli olayları bırakarak ileri geçmektedir.³⁷ Orta çağ filozoflarının bilimler tasnifleri düşünüldüğünde, pozitivistizmin piramidi tersine çevirdiği, hatta başka bir biçime soktuğu görülmektedir.

Şuayb, bilimleri dereceleyip birbirleriyle ilintileri bakımından sınıflara ayırmanın temel aletinin matematik olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu alet ile, bütün şeylerin aralarındaki bağlantılar sağlam yetkinlikle ölçülüp kıymet takdir edilmektedir. Pozitivistizmin bilimler tasnifinin altında yatan ilke, gittikçe azalan genellik ve çoğalan karmaşıklılıktır. Buna göre, birinci tabakada matematik ve astronomi gibi metafizikten arındırılmış bilimler bulunmaktadır. Daha sonra, fizik ve kimya gibi metafizikten daha az arınmış bilimler gelmektedir. Piramidin en sonunda ise, ahlak gibi metafiziğin etki ve izlerinin belirgin olduğu beşerî bilimler yer almaktadır ki, bu bilimler metafizik izleri tamamen kaldırılmış olan bilimlere tabi kılınmalıdır.³⁸ Böylelikle, artık evren insana değil, insan evrene bağlı kalmaktadır.

Ahmed Şuayb'a göre pozitivistizmin, tabiat ile insan arasında hayalden ibaret olan ayrımı kaldırıp insanı tabiata tabi tutmak için, önce bu ilişkide karşısına çıkan üç temel problemi açıklığa kavuşturması gerekmektedir. Bunlar, tabiatın aksine olarak insanın düşünen, aile kuran ve ahlakî bir varlık olmasıdır. Bunları çözmek için pozitivist düşüncenin geliştirdiği temel önerme şudur: Kendisinin başka, tabiatın başka kanunlara sahip olduğunu iddia eden insan, tabiatın dışında kendine ait bir kanuna sahip değildir. Şuayb, sadece insanların değil, hayvanların da düşünüp dikkat ettiğini ve aradaki farkın sadece insanın daha karışık düşünebilmesinden ibaret olduğunu, bu durumun ise kendisini tabiatın diğer parçalarından ayırmadığını ifade etmektedir. Aile kurmaya gelince, aile insanlarda nasılsa, hayvanlarda da öyledir. Yalnız, insanın kurduğu aile hayvanınkine kıyasen daha uzun süre devam eden bir süreçtir. Ne var ki, bu durum insanın biyolojik şartlarının bir sonucu olduğu için onu yine tabiatın ayırmamaktadır.³⁹ İnsana ilişkin açıklamalarında her türlü metafizik eğilimden uzak durmaya çalışan Şuayb'ın bu hususta da Taine'den ciddi manada etkilendiği görülmektedir. Nitekim Taine, insanın ruhunu dahi metafizik bir unsur değil, tamamen fizyolojik bir unsur olarak kabul etmekte

³⁷ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 141-142.

³⁸ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 145-146.

³⁹ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 147-151.

ve onun yine üç büyük sebep olan muhit, ırk ve zamanın etkileri altında şekillendiğini savunmaktadır.⁴⁰

Pozitivizm ahlak problemini çözmek için ise, tabii bilimlerde izlenen yöntemi ahlaka tatbik etmektedir. Bu meselede pozitivist felsefenin temel önermesi şöyle ifade edilebilir. Ahlakın temelinde bencillik vardır. Şuayb'a göre ahlak, insanın kendine karşı yapması gereken görevler ve başkalarına karşı yapması gereken görevler olmak üzere iki kısma ayrılabilir. İnsanın kendine karşı yapması gereken görevi hem maddî hem de manevî olarak varlığının iyi korunmasına gayret etmektir. Bu ise, akıllıca bir bencilliktir. Çünkü insan, kendini olağanüstü bir bağlılıkla sevmesinden ötürü başkalarını sevmiş olmaktadır. Tabiatda da esasen bencillik vardır. Binaenaleyh, insanın tabiattan ayrılması söz konusu değildir. Ahlak, içgüdüden ibarettir. Zira, insanın içgüdülerinin nüfuz üstünlüğü kaldırıldığında, ahlak da yok olacaktır. İnsanın başkalarına karşı yapması gereken görevlere gelince, onlar da bir çeşit bencilliktir. Nitekim, insanın bizzat kendine karşı düşüncesinin, kendisine benzeyen bir varlık üzerine yöneltildiği ve tekrar eski durumuna getirildiğinde, merhamet söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, burada da insan tabiatından ayrılmamaktadır.⁴¹

Tıpkı Hüseyin Cahid gibi, Ahmed Şuayb da ahlakı indirgemeci bir tavırla ele almakta, hatta insanı insan yapan temel vasıflarından tecrit etmektedir. Kaldı ki pozitivizmin – iddia ettiğinin aksine – her zaman ahlaka dair bilimsel açıklamalar getiremediği görülmektedir. Örneğin Şuayb'a göre, insanın yakınına saf sevgisi olan şefkat duygusu, koyunlarda olduğu gibi, muhtemelen insanların tehlikenin yaklaştığını gördüklerinde birbirlerine sıkışmalarından meydana gelmiş ve insanın genelleşen yetileri sayesinde tüm insanlığı kapsayana kadar yavaş yavaş genişlemiştir.⁴² Sonuçta pozitivizm, ahlakı kısmen fizyoloji ve biyoloji, kısmen de tarih üzerine kurarak onu metafizik alanın dışında tutmaya çalışmaktadır. Şuayb, Batı'da meydana gelen ahlakî düşüşün, temel fikirlerde bile yaşanan fikrî gelişim ve karışıklığın bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Mamâfih, ona göre öylesi karışık bir devrede bu hal pek tabiidir.⁴³

Düşünürümüz, kendince tabiatın bir parçası ve devamı olan insanın manevî varlığının tabiatın sinesinde gömülü olduğunu gösterdikten sonra, hake-

⁴⁰ Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, çev. Hülya Kocaoluk (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 350.

⁴¹ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 149-151.

⁴² Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 151.

⁴³ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 156.

za onun maddî varlığının da tabiattan kaynaklandığını savunmaktadır. Ona göre insan soyu, tabiat tarafından bir seçkinlikle meydana getirilmiştir.⁴⁴ Bu cihetten Şuayb, tipik bir pozitivist portresi çizmektedir.

Düşünür, Condillac ve Locke (ö. 1704) gibi Taine'e göre de insan ve evren hakkında tek bilgi kaynağının hislenme olduğunu belirtmektedir. Nitekim, insanın en soyut düşünceleri dahi, tüm düşüncelerin dış dünyanın insan üzerinde ortaya çıkan bir yansıması olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede insan, duyumsadığı bir maddeyi zihnen tasarlamak için kendinde bir temayül duymaktadır. Bir ad bu madde ile aralıksız olarak ilişkilendirildiğinde, bir süre sonra ad maddenin tasviri haline gelmektedir. Demek ki bir şeyi düşünmek, onu adlandırmaktır.⁴⁵ Bu yöntem, pozitivism ile nominalizm arasındaki metot ilişkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Taine'in insan hakkındaki fikirlerini ele alan Şuayb, onun insan ile ilgili olarak kötümser bir bakış açısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Taine'e göre, insan yırtıcı ve daima şehvetine düşkün bir hayvandır. Medeniyetin ona sürdüğü görünürdeki renk ise, bir ciladan ibarettir. Bu rengin altında, açgözlü, cimri, saplantılı, aldatıcı, ihtiraslı, menfaatini korumak için yırtıcı ve içgüdülerinin pençesinde güçsüz bir canavar vardır.⁴⁶

Son olarak değineceğimiz husus Ahmed Şuayb'ın, Taine'in pozitivist anlayışında dayandığı determinizmi benimsemesidir. Buna göre dünya, değişmeyen birtakım kanunların yönetimi altında olup onda vuku bulan olaylar belirlenmiş sebeplerin hakikî sonuçlarıdır. Bu sebep ve sonuçlar, matematik bir kesinlikle birbirine zincir gibi bağlanmışlardır. Şuayb'a göre, insanın fiillerini sınırlandıran üç temel etmen vardır. Birincisi, insana dedelerinden kalan maddî ve manevî kabiliyetlerdir. Bunlar, insanın iradesine yer bırakmayacak kadar onun fiilleri üzerine kesin bir şekilde etki etmektedir. İkincisi, insanın mizacını etkileyen bedenî ve fikrî eğitimidir. Bu da insanın şahsî hürriyetini kuşatmaktadır. Üçüncüsü ise, toprak, iklim adetler, beslenme ve sağlık gibi hayatın hariçle ilgili hal ve niteliklerinden kaynaklanan etkilerdir.⁴⁷ Bitki ve hayvanı yöneten kanun insana da hâkim olduğu için, bir bitki kök saldıği toprağa ve bir hayvan içinde yaşadığı şartlara nasıl bağlı ise, insan da öyledir.⁴⁸ Kısaca düşünürümüz, irsî ve kazanılmış eğilimler, tabii hadiseler ve fizyolojik etkenlerin insandan bağımsız olarak ona hâkim olduğunu savunmaktadır.

⁴⁴ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 160.

⁴⁵ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 164-165.

⁴⁶ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 170.

⁴⁷ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 171-173.

⁴⁸ Şuayb, *Hayât ve Kitâblar*, 176.

Sindirim ve kas hareketi nasıl fizyolojik etkenlerin tesiri altında ortaya çıkar- sa, hurs, cesaret ve doğruluk da böyledir. Sonuç olarak, Ahmed Şuayb'a göre insan hiçbir fiilinde bağımsız değildir. Bu sebeptendir ki, canilerin çoğu nefret edilesi değil, aslında merhamet edilesi talihsizler olarak kabul edilmelidirler.

Özet olarak, bilimsel terakki için pozitivist düşüncenin gerekliliğini vur- gulayan Ahmed Şuayb, Taine hakkındaki en detaylı Türkçe çalışma olma özelliğini halen koruyan *Hayât ve Kitâblar'*da, Hüseyin Cahid'den daha geniş olarak, temelde pozitivizmin kökleri, pozitif düşünme biçimi, üç hal yasası, pozitivizmin bilimler tasnifi, pozitivizmin metafiziğe karşı yaklaşımı, poziti- vizimde ahlakın yeri, pozitivizmin determinizm ile ilişkisi, pozitivizmin nomi- nalizm ile ilişkisi, insanın tabiat ile ilişkisi, sanatın bilim ile ilişkisi ve Taine'in insan hakkındaki fikirlerini ele almıştır. Bu çerçevede, her ne kadar düşünü- rümüzün yazarlık hayatı süresince sadece Batılı tenkit anlayışını Türkiye'ye getirmeye çalıştığı dile getirilse de yukarıda ortaya konulduğu üzere onun Osmanlı Türkiye'sinde pozitivist hareketin yayılması için ehemmiyetli katkı- larda bulunduğu görülmüştür. Öte yandan Hilmi Ziya Ülken, Taine'in Şuayb tarafından tenkit edildiğini ifade etmekle birlikte, mütefekkirin kendi pren- siplerinde hiçbir şekilde Taine'i reddetmediği anlaşılmıştır.

Son olarak, pozitivist düşünce bağlamında diyebiliriz ki, ahlakın temelde zooloji ve botanikte tatbik edilen bir yöntem ile ele alınarak onun üzerinde te- mellendirilmesi, tartışılmaya açık ve bizce ahlakın bu kadar basite indirgene- meyeceği bir durumdur. Nitekim Hüseyin Cahid ve Ahmed Şuayb tarafından da benimsenen bu indirgemeci tavrın, insanı insan yapan temel vasıflarından tecrit ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Kaldı ki, önceki sayfalarda ele alındığı üzere, iddia edilenin aksine olarak pozitivizmin her zaman ahlaka dair bilim- sel açıklamalar getiremediği görülmektedir. Ancak bu hususlar, birer teorik problem teşkil etmesi itibarıyla her biri için müstakil bir çalışmanın yapılması gerektiğinden dolayı, çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır.

Sonuç

Hüseyin Cahid, Renan'ı şiir ve sanata karşı tavrı nedeniyle tenkit ede- rek onun görüşlerini reddetmiş ve bir sanatkârın zamanının bilimsel gelişme- lerine vakıf olması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla bilim ve sanat, hiçbir şekilde birbirlerinin yerine ikame edilebilecek şeyler değildir. Bu çerçevede, düşünürümüzün bilim ve sanat ilişkisine dair başarılı bir uzlaşmacı perspektif sunmuş olması, hakikaten kayda değer bir noktadır. Bu tespiti konumuz ba- kımından daha önemli kılan sonuç, bize Cahid'in esas olarak yapmaya gayret ettiği şeyin Türkiye'de pozitif bilimlere özgü bir metot yerleştirmek olduğunu

göstermesidir. Cahid, özellikle edebiyat ve estetik alanlarında Taine'den ciddi anlamda etkilenmiş ve ona dayanmıştır. Genel olarak Taine ve onu destekleyen düşünürlerin dışında hiçbir pozitivistin fikirlerine yer vermeyen düşünür, aynı şekilde Comte'un düşüncelerine de doğrudan müracaat etmemiştir. Hüseyin Cahid'e kıyasen pozitivismi daha geniş bir şekilde ele alan Ahmed Şuayb'a gelince, onun tipik bir pozitivist profiline sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, her iki düşünür Taine'e uyarak ahlak alanına tabii bilimlerde izlenen yöntemi tatbik etmişlerdir. Determinizmin, pozitivismin bir neticesi olması ve Taine'in düşüncesindeki tüm bilimsel eleştiri ve gelişmelerin temelinde bulunması hem Hüseyin Cahid hem de Ahmed Şuayb'ın determinizmi benimsemeleri noktasında doğrudan rol oynamıştır. Sonuç olarak, pozitivismin Osmanlı Türkiye'sine girişinde Taine'in en az Comte kadar büyük bir tesiri olmuştur. Hüseyin Cahid ve Ahmed Şuayb onun düşüncelerinin etkisinde o derece kalmışlardır ki, onun fikirlerini aynen aktarıp kendi fikirleri gibi benimsemişlerdir. Öte yandan, tüm bu düşünceleri inceledikten sonra görüyoruz ki, pozitivismin tercih edilmesindeki asıl gaye, Osmanlı'nın medeniyet bakımından geri kalmışlığını telafi etmek, bilimsel bir zihniyet kazandırmak ve müsbet bilimlere özgü anlayışları yerleştirmektir ki, bu sonuç girişte dile getirdiğimiz tezi doğrulamaktadır. Her iki düşünürün yazı ve fikirleri, yaşamış oldukları sıkıntılı dönem için çözüm arayışının ve Osmanlı'yı Batı medeniyetinin seviyesine ulaştırma isteğinin bir sonucudur. Onlar için terakki etmek değişmeyi, değişmek de daha üstün toplumlarla temas kurmayı gerektirmektedir. Türkiye'ye girdikten sonra pozitivismin tesiri sadece o dönemle münhasır kalmamış, Cumhuriyet dönemini, hatta günümüzü de etkilemiştir. Bu yüzden, bugün çağdaş düşünce seyrimize dair sağlıklı değerlendirmelerde bulunmak, özellikle II. Meşrutiyet döneminin felsefi ve fikrî yapısının iyice araştırılmasına bağlıdır.

Kaynakça

- Appel, Toby. *The Cuvier-Geoffrey Debate*. New York: Oxford University Press, 1987.
- Breisach, Ernst. *Tarihyazını*. çev. Hülya Kocaoluk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Çetinkaya, Doğan. "Hüseyin Cahit Yalçın". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*. ed. Uygur Kocabaşoğlu. 3/314-336. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2002.
- Halkin, Ernest. *Tarih Tenkidinin Unsurları*. çev. Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Koç, Emel. "Klasik Materyalizm ve Pozitivismin Türkiye'ye Girişi ve İlk Yansımaları". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (Kasım 2009), 75-96.
- Korlaeçi, Murtaza. *Pozitivismin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Kutluer, İlhan. "Pozitivism". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 335-339. Ankara: TDV

Yayınları, 2007.

Nûrî, Celâl. "İrk". *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası* 2/26 (Nisan 1917), 5-11.

Şuayb, Ahmed. *Hayât ve Kitâblar*. İstanbul: Matbaa-i Hukûkiyye, 2. Basım, 1913.

Taine, Hippolyte. *History of English Literature*. 1 Cilt. London: Chatto & Windus, 1920.

Uçar, Ramazan. "Bir Özgürlük Tutkunu: Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikirleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/16 (Haziran 2006), 121-146.

Uçman, Abdullah. "Ahmed Şuayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 138. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. Basım, 2019.

Yalçın, Hüseyin Cahid. "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Edebiyât-ı Cedîde, Menşe ve Esâsları". *Servet-i Fünûn Dergisi* 15/376 (Mayıs 1898), 183-186.

Yalçın, Hüseyin Cahid. "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Gâye-i Hayâlî 2". *Servet-i Fünûn Dergisi* 15/385 (Temmuz 1898), 330-333.

Yalçın, Hüseyin Cahid. "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Gâye-i Hayâlî – Idéal". *Servet-i Fünûn Dergisi* 15/382 (Haziran 1898), 282-284.

Yalçın, Hüseyin Cahid. "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Gâye-i Hayâlî – Idéal: Geçen Nüşadan Mâba'd". *Servet-i Fünûn Dergisi* 15/383 (Temmuz 1898), 294-296.

Yalçın, Hüseyin Cahid. "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Hikmet-i Bedâyi, Hüsün". *Servet-i Fünûn Dergisi* 15/371 (Nisan 1898), 103-106.

Yalçın, Hüseyin Cahid. "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Sanat ve Şiirin İstikbâli". *Servet-i Fünûn Dergisi* 16/394 (Eylül 1898), 52-55.

Yalçın, Hüseyin Cahid. "Hikmet-i Bedâyie Dâir: Sanat ve Şiirin İstikbâli 2". *Servet-i Fünûn Dergisi* 16/395 (Eylül 1898), 75-78.